

Hadis Usûlü Yazıları,

Doç. Dr. Yavuz Köktaş, İstanbul:

Ensar Naşriyat 2010,

303 sayfa

Tarih boyunca ulemâ, hadislerin sağlam bir şekilde sonraki nesillere nakledilmesi ve doğru anlaşılması için son derece ciddi bir çaba içerisinde girerek vüs'atleri ölçüsünde üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmişler ve bugün klâsik hadis metodolojisi diye bilinen hadis usûlü sistemini ortaya koymuşlardır. Günümüzde hadis usûlüne dair öneriler getirecek kimselerin, bu mesaiyi görmezden gelmemeleri ve önerilerini de bu minval üzere şekillendirmeleri yerinde bir tavır olacaktır. Nitekim klâsik hadis usûlü, bir geleneğin geçmişten günümüze elde ettiği birikimi yansıtmaya açısından göz ardı edilemeyecek değerlendirme ve tenkitleri içermektedir. Benzer düşüncelerden hareketle eserini kaleme alan hâlen Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapmakta olan Doç. Dr. Yavuz Köktaş'ın *Hadis Usûlü Yazıları* isimli kitabı önsöz ve sekiz bölümden müteşekkildir. Eserin önsözünde, klâsik hadis usûlünün belli bir paradigmasının olduğuna değinilmiş ve söz konusu sistemin, masa başında oluşturulmuş bir sistem değil, aksine bizzat hadislerin içinden ve râvîler arasından süzülerek; tenkitlerle, tartışmalarla, netleşerek teşekkül ettiği dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra Ehl-i Sünnet, Mutezile, Şîa gibi her bir grubun kendi metodolojisinin temelini farklı esasları yerleştirdiği, hadis alma ve değerlendirme anlayışlarının da bu sebeple farklılık gösterdiği; dolayısıyla tüm bunlardan eklektik bir yapı çıkarmanın, sistemlerin arkasında yatan paradigmaları görmezden gelmek olacağı belirtilmiştir. Mamafih müellif, söz konusu açıklamaların, hadis usûlünün tenkit edilemezliğini değil; usûle yönelik eleştirilerin ayağı yere basan, geleneği iyi anlayan ve yorumlayan tarzda olmasını temin etmesi gerektiğini vurgulamıştır (s. 9-10).

Birinci bölümde, "Hadis Usûlünün Doğuşu ve Sistemin Temel Kavramları" başlığı altında "vusûlsüzlüğün, usûlsüzlükten kaynaklandığı" sözü zikredi-

lerek, hadis usûlünün gerekliliğine dikkat çekilmiş, içeriği, gayesi ve metodu hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde hadis usûlünün tanımı yapılarak, doğuş evresinden günümüze kadar geçirdiği süreçlere değinilmiş; uyanış evresi olarak nitelendirilen dönemde serdedilen eserlerin, oryantalistlerin sünnete yönelik bakışlarına bir tepki niteliği taşıdığı vurgulanmıştır. Ardından hadis usûlünün belli başlı kavramlarını ele alan müellif, günümüzde hadisin, ilk dönem İslam tarihi ve sosyo-kültürel tarih için kaynak olup olamayacağını tartışmış, sünnet kavramı içerisinde ise sünnetin ilk ve temel anlamının “çiğnenmiş, yani uyulacak, takip edilecek yol” olmadığı şeklindeki iddiaya cevap niteliğinde açıklamalar yapmıştır. İlgili kavramların izahı neticesinde, Kur’ân ve sünnetin birliği ve birlikteliğine işaret edilerek, ashâb nazarında önce Kur’ân sonra sünnet şeklinde bir algının bulunmadığı dile getirilmiştir. Yine sünnet-vahiy ilişkisi bağlamında müellif; sünnetin hepsini vahiy kabul edenler, sünneti vahiy kabul etmeyenler ve sünnetin bir kısmını vahiy kabul edenler şeklinde üç farklı görüşü değerlendirerek konuyla irtibatı sebebiyle Hz. Peygamber’in (s.a.v) nebevî ve beşerî yanını ayırmanın zorluğuna temas etmiş ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) beşer olması itibariyle yaptığı tahmin edilen davranışların önemsiz uygulamalar değil, sünnet-i zevâid niteliğinde uygulamalar olduğunu söylemiştir (s. 12-43).

“Hadis Usûlüne Yeniden Bir Bakış” isimli ikinci bölümde müellif, müte-kaddimûn döneminde ulemânın hadise bir bütün olarak bakmak suretiyle senedi ve metni birlikte değerlendirilerek hüküm verdiği; illet, şâz, teferrüd, münker gibi kavramları, sadece senedle ilgili düşünmenin hatalı olabileceğini ifade ederken, müteahhirûn döneminde metin ihmal edilmemekle birlikte sened ve râvî incelemesine ağırlık verildiğini belirtmiştir. Mamafih müellife göre, hadisler üzerinde konuşmak, hadis usûlünü bilmeden mümkün olmadığı gibi; sadece usûl kuralları bilgisine dayanarak hadisler hakkında hüküm vermek de kolay değildir. Söz konusu değerlendirme ancak hadislerle odaklanmak ve orada yoğunlaşmakla mümkündür. Ayrıca Köktaş, bu bölümde hadis usûlüne yönelik telif edilen eserlerde metni anlamaya yönelik ilimlerin, daha geniş bir yekûn tutmasını önermiş, hadis usûlüne olan önemli katkıları açısından İmam Şafii’ye de aynı bölümde yer vererek, Şafii’nin şahsına ve tabiiğine yönelik “hadis usûlüne etki etme” şeklindeki olumsuz mana yüklü iddialara cevap niteliğinde, onu doğru anlama ve yorumlama gayretini bir çözüm önerisi şeklinde getirip, Şafii’nin hadis usûlündeki metoduna temas etmiştir. Diğer taraftan müellif, yer yer hadis usûlünün dinamik yapısına vurgu yapmış ve sika râvînin rivâyetlerinin kimi zaman taz’if edilmesini, kimi zamansa zayıf râvînin rivâyetlerinin tevsik edilmesini bu dinamizmin bir neticesi olarak görmüştür. Nitekim ona göre mevzû hadislerle uygulanan “Kur’ân’a aykırılık, akla, sahîh sünnete, tarihe aykırılık vs.” gibi kriterlerin, mevzû olsun olmasın bütün hadislerle uygulanması gerekmektedir. Zira bu uygulamaya hadis

usûlünde kapı aralayan temel sâik “Senedin sahîh olması metnin de sahîh olmasını gerektirmez” şeklindeki anlayıştır (s. 65). Bu dinamik yapıdan istifade ederek hadislerin sıhhatine hüküm verme konusunda yazar iki farklı anlayıştan söz ederek hadiste metin tenkidi yapılması konusunda ısrar eden anlayışın *Sahîhayn*’ı dahi tenkide tâbi tuttuğunu, diğer anlayışa göre ise hadis ilminde birtakım formüllerin bulunduğunu ve her şeyin yerine yerleştirilmesi sayesinde sonucun elde edileceğini savunduğunu belirtir. Bu ikinci anlayış neticesinde hadis sahîhtir, çünkü ricâli sikadır, hadis hasen li-zatihîdir çünkü, ricâli sadûktur tarzında kesin hükümler verilir. Hâlbuki müellifin ifadesine göre hadislerin sıhhatine hükmetmek bu denli basit bir mesele değildir. Çünkü hadis hakkında hüküm vermek, hadisin iyi bir tahrîcini yapmayı, tüm tarîklerine muttâlî olmayı, tenkidini, rivâyetlerle meşgul olmayı, münekkîd âlimlerin metotlarını ve tashîh-ta’lîl kaidelerini bilmeyi, hadis zevkini, yani bu ilimle yoğrulmayı, Hz. Peygamber’i tanımayı, sîretini bilmeyi, ayrıca Kur’ân’a vâkîf olmayı gerektirir. Benzer bir yaklaşımı, takviye konusunda da sergileyen müellif, zayıf bir râvinin, zayıf başka bir râvî tarafından desteklenmesi neticesinde hadisin hasen li-gayrihî seviyesine çıktığını söylemektense, hadisin metnini nazar-ı itibara alarak hüküm vermeyi önermekte; şayet metin, akla aykırı veya izahı zor bir meseleye değiniyorsa, Hz. Peygamber’in temiz, pak sîret ve üslûbuyla uyuşmuyorsa râvîlerin zayıflığının, hadisin gücünü arttıran değil, aksine zayıflatan bir unsur olacağını belirtmektedir. Diğer taraftan lafzen veya mânen zayıf bir rivâyetin, Kur’ân’la örtüşmesi, İslâm’ın ruhuna, Hz. Peygamber’in muradına, sîretine uyması durumunda ise derecesinin yükselip yükselmemeyeceği, zabt konusunda Kur’ân ile desteklenen rivâyetin makbul sayılıp sayılamayacağı hususlarını ise okurun değerlendirmesine bırakmaktadır.

Akabinde mürsel ve münker hadis meselesine değinen Köktaş, bu hadisler hakkında verilecek hükümlerde de, sened ve metnin birlikte değerlendirilmesinin gereğine vurgu yapmıştır. Birinci bölümün alt başlıklarından bir diğeri ise “Mütevâtîr”dir. Müellif burada mütevâtîr ile alâkalı tanımlamalara yer vermiş ve neticede mütevâtîrin herkes tarafından kabul gören bir tanımının olmayışı sebebiyle, mütevâtîri inkar edenin pratikte kafir değil, ancak ehl-i bid’at ya da kültürüne yabancılaşmış insan şeklinde değerlendirileceğini söyleyerek mütevâtîrin daha geniş açıdan değerlendirilmesi gerektiğine temas etmiştir. Köktaş, mevzû hadislere de bu bölümde değinmiş ve Kur’ân’a muvafık şeylerin bulunduğu gerçeğinden hareketle bunlara sahîh hadis denilemeyeceğini ancak muhaddisler tarafından ortaya koyulduğu üzere ‘hadis mevzûdur ama manası sahîhtir’ denilmesinin, daha isabetli olacağını söylemiştir. Kitabın başından itibaren vurgulanan metin tenkidi esnasında müellife göre, metnin doğruluğundan önce haber verenin güvenilirliğinin geldiği, Hz. Peygamber’in (s.a.v) mücmeli takyîd, âmmı tahsis etme, helal ve haram koyma şeklinde yetkisinin bulunduğu, akli aşan mevzuların da dinde yer aldığı

unutulmamalıdır. Son olarak müellif, illet konusunun hadis usûlünün en önemli konusu olması hasebiyle fazlaca işlenmesi gerektiğine işaret etmiş, illetin gerçek mahiyetinin ortaya koyulması neticesinde hadis tarihinde metin tenkidi yapılmadığı iddialarına anlamlı bir cevap verileceğini dile getirmiştir. Ayrıca vehim, şâz münker, garîb, mahfûz gibi kavramların detaylı çalışılmasının yapılmadığı vurgulanarak her bir münekkîd âlimin kullanımında bu kavramların ne ifade ettiği tek tek tespit edilmeli önerisinde bulunulmuştur (s. 106–108).

Üçüncü bölümde hadis tarihlerini bir arada değerlendirmenin faydaları üzerinde durulmuştur. Müellif öncelikle, hicrî II. asırda hadislerin sayısının artış gösterdiğini belirterek, III. asır ve sonrasında ise yüz binlere hatta milyonlara ulaştığına temas etmiş ardından çeşitli âlimlerin, hadis tarihlerini bir arada değerlendirmenin önemine dair söylediklerine yer vermiş ve bu amaca yönelik telif edilen eserlerden bahsetmiştir. Daha sonra ise 'itibâr, mutâbaât, şâhid ve âdid terimleriyle senedleri bir arada değerlendirmenin irtibatına değinmiş ve senedleri bir arada değerlendirme ile alâkalı günümüze yakın zamanlarda yapılan çalışmalara işaret etmiştir. Ayrıca bu bölümde hadis tarihlerini bir arada değerlendirmenin, sened tahlili açısından; hadisin sahîh li-gayrihî, hasen li-gayrihî olmasını, azîz, meşhur ve mütevâtir hadisin bilinmesini temin ederek, hadisin münker, şâz, illetli olduğunu ortaya çıkardığı ve seneddeki kalb, idrâc, ızdırab ve ziyadeyi tespit imkânı sağladığı; metin tahlili açısından ise metnin illetini, idrâcını, kalbini, ıztırâbını, şazlığını, metindeki tashîfi, sikanın ziyâdesini ortaya çıkararak, metindeki müphem isimlerin tasrihini yaptığı, hadisin anlaşılmasını ve metinde meydana gelen mana ihtilaflarının çözülmesini temin ettiği ve sebep-i vürûduna ışık tuttuğu söylenmiştir. Buna ilâveten bu yöntemle hadislerin daha iyi anlaşıldığı ve râvî tasarruflarının tespitinin kolaylaştığı da açıktır (s. 110–142)

“Hadiste İlet: Ümmetin Faziletiyle İlgili Bir Hadisin Değerlendirilmesi” başlığını taşıyan dördüncü bölümde müellif, hadiste metin tenkidi yapıldığını gösteren illet kavramını değerlendirerek “Şüphesiz bu ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir. Onların azabı dünyada kendi elleriyle vuku bulacaktır.” hadisi ve bu hadisin farklı lafızlar eklenerek rivâyet edilmiş şekli hakkında gerek sened gerekse metin tenkidi açısından âlimlerin görüşlerine yer vermiş ve neticede âlimlerin ekseriyetinin bu hadisi te'vil yoluna gittiğini dile getirmesinin yanı sıra, Buhârî'nin, bu hadisin gerek şefaât gerekse ümmetten bir topluluğun cehenneme girip sonra çıkacağına dair hadislerle çeliştiği görüşüne yer vermiştir. Dolayısıyla Buhârî sayı itibarıyla daha çok ve daha açık olan bu hadislerle tearuz etmesi sebebiyle söz konusu hadisi illetli kabul etmiştir. Neticede hadisin kısa lafızlarla yapılan rivâyetinin te'vile imkân verdiği ancak hükmün umumileştirilmiş bulunduğu rivâyetlerin buna imkan

vermediğini söyleyen müellif, muallel hadisin mevzû anlamına gelmediğini vurgulayarak konuyu neticelendirmiştir (s. 143–177).

Dördüncü bölüm, A. Osman Ateş tarafından kaleme alınan *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın* adlı kitabın, müellif tarafından yapılan tenkidini içermektedir. Müellif, kitapta yer verilen bazı sened tenkitlerini yanlı bulmuş ve bu doğrultuda bahsi geçen kitabın müellifinin kitabı yazarken istifa ettiği kaynaklardan bilgileri tashih etmeye çalışmıştır. Kitapta kadınlarla ilgili ‘Kadınların zararlı ve fitne olması’, ‘Kadınların merkeplerle bir tutulması’, ‘Kadının şeytan sûretinde gelip gitmesi’ vb. rivâyetleri tekrar incelemiş ve senedini sahîh bulduğu rivâyetleri anlama yoluna giderek, tenkidin amacını dinde olmayı dine sokmamak, dinde olanı da dinden çıkarmamak şeklinde ifade etmiş ve bölümü neticelendirmiştir (s. 179–205).

“Esbâbu Vurûdi’l-Hadîs İlmi: Kapsamı ve İçeriğine Yeni Bir Bakış” adını taşıyan altıncı bölümde müellif, esbâb-ı vurûdi’l-hadîs ilminin önemine dikkat çekerek üzerinde çokça durulması gerektiğini ifade etmiştir. Akabinde hadislerin vürûdunun gerek rivâyet gerekse dirâyetle belirlendiğini söyleyen müellif, rivâyetin alanını geniş tutmuş ve vürûd sebebinin, hadis kendisinden veya başka bir tarikenden yahut da Arapların mevcut tarihi ve kültürü araştırılarak ortaya konulan sosyal ve psikolojik şartlar sayesinde tespit edilebileceğini, bunun da kaynağının genel anlamda rivâyetler olduğunu dile getirmiştir. Eğer hadise sebep teşkil edecek bir rivâyet yoksa ve bu hususta iki farklı hadisın tearuzu söz konusuysa, akla müracaat edilmesi ve bu yolla hadisın vürûduna bir sebep bulunması dirâyet yoluyla vürûdu tespit şeklinde nitelendirilmiştir. İlgili bölümde konuyla alakalı pek çok hadis ve vürûd sebeplerinin tespitine yer verilmiş, bu sayede teorik bilgi, pratik biçimde vuzûha kavuşturulmuştur (s. 206–235).

Yedinci bölümde müellif, Kaderiye ve Mürcie ile ilgili hadisleri değerlendirmiştir. Sened açısından yapılan değerlendirme neticesinde hadislerin birkaçı mevzû iken ekseriyeti, hafif ya da şiddetli zayıf bulunmuştur. Bazı hadisler ise birbirini desteklemek suretiyle hasen derecesine yükselmiştir. Küllî bir kaide olarak hadislerin doğrudan ya da dolaylı şekilde gelecekte bahsetmeleri onların sıhhatine engel teşkil etmektedir. Nitekim senedlerinin sahîh olmayışı da metin tenkidini desteklemektedir. Bunun dışında metinlerde geçen ifadeler üzerindeki ihtilaf hadislerle amel etmeyi mümkün kılmamaktadır. Neticede müellif Hz. Peygamber’in (s.a.v) “kaderi yalanlayanlar” şeklindeki umumî ifadesinin siyasî kaygılardan ötürü hususîleştirildiğini belirterek hadis tenkidini sonuçlandırmıştır (s. 237–286).

Kitabın son bölümünde ise müellif, hadislerde geçen ‘sultan’ kelimesinin Kur’ân’daki kullanımına temas etmiş ve bu kullanımın siyasî bir içerik taşımadığına dikkat çekmiştir. Ardından tarihî süreç içerisinde ‘sultan’ kelimesinin siyasî bir muhteva kazandığını belirterek emir, halife gibi kavramlarla

aynı anlamda kullanıldığına işaret etmiştir. Sonrasında da hadislerdeki kullanımına yer vererek iki ihtimali gündeme getirmiştir; ya Peygamber (s.a.v) sultan kelimesine Kur'ân'dan farklı bir anlam yükleyerek hadislerde kullanmış ya da tarihî süreç içerisinde kelimenin kullanımında meydana gelen değişiklikler, bu kelimenin kullanımında râvîlerin, tasarrufta bulunmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları* adlı eserinde hadis usûlüne dair özellikle ikinci bölümde klâsik usûlden kaynağını alan yeni yöntem ve yorumlamalar getirmiş; illet kavramı ve esbâbu vürûdi'l-hadîs ilmi üzerinde yeni usûl eserlerinde daha fazla durulması gerektiğini vurgulamıştır. Üçüncü bölümden itibaren de illet konusunun ve tarîk değerlendirmelerinin nasıl tatbik edileceği uygulamalı şekilde gösterilmiştir.

Kübra AKÇAY

MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL